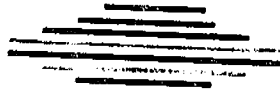

دیداری از کتابخانه های پاکستان

بخش دوم - ۶

- ۱۵ کتابخانه جمال سویدا (آقای حکیم محمد نبی خان)،
جهان نما ، ۵۵ ، الف ، گلبرگ - ۵۳ لاهور .
به همراهی و آشنایی آقای استاد وزیر الحسن عابدی به کتابخانه جمال
سویدا راه یافتیم . در این کتابخانه نوادر نسخ خطی فارسی و عربی موجود است .
کتابهای چاپی در حدود ۱۰۰۰ و نسخ خطی ۱۰۰۰ است گروهی از بزرگان
کتابشناسی و ادب و شعر ایران از این کتابخانه دیدن کرده اند ، اینک اسامی
چند نسخه خطی :
- ۱ - الاغراض الطیبه تألیف اسماعیل جرجانی کتابت ۷۸۶ ه ق ،
کتابت محمد بن محمود بن اقبال الکاتب الشیرازی (کاغذ هراتی بقطع
خشتی) .
  - ۲ . دیوان سنایی ، کاتب محمد مراد لاهوری . تقریباً قرن ۱۰ ه ق .
(سنه ۲۰ جلوس عالمگیر) .
  - ۳ - هفت اورنگ جامی ، تقریباً قرن ۱۰ ه ق .
  - ۴ - کتاب نهج البیان فی صفة خلق الانسان ، کاغذ سمرقندی از آغاز
این نسخه این جمله رایادداشت کردم : « کتاب نسج البیان فی صفة خلق -
الانسان برسم الخزانة العالیة المولویة المملکة الاشرافیة عمرها الله تعالی ببقاه
عالمکها خدمته الملوك محمد بن یونس الحلیبی » .
- آقای جمال سویدا (حکیم محمد نبی خان) فارسی دان و فارسی دوست
و محقق است و تصنیفات و تألیفات دارد و کتابشناسی ماهر و نسخه شناسی
آگاه است .
- ۱۶ - کتابخانه خانه فرهنگ ایران ، شاهراه قائد اعظم
(مال روڈ) ، ۵۵ ، لاهور

در این کتابخانه در حدود ۳۵۰۰ مجلد کتاب چاپی موجود است . مراجعان بدین کتابخانه دوستاران زبان و ادب فارسی هستند و همواره کتابها مورد مطالعه قرار می گیرند . آقای فرزانه پورو آقای جامعی کوششهای بیدریغ می کنند تا بر جویندگان و خوانندگان کتب فارسی محفوظ در قفسهها را افزایش دهند . کتابها در دفتر کتابخانه ثبت است و شماره ثبت بر روی کاغذی کوچک روی عطف نوشته است اما «برگه های کتاب» هنوز تهیه نشده است و «برگه دان» خالی است . ۹۰ درصد کتاب چاپ ایران است . هیچگونه نسخه خطی در این کتابخانه نیست بجز آثار دستنویس مرحوم میرزا قلیچ بیگ که امانه از طرف خاندان او در حیدر آباد سند در اختیار آقای رشید فرزانه پور مسئول سابق خانه فرهنگ ایران در حیدر آباد سند و مسئول کنونی خانه فرهنگ ایران در لاهور قرار گرفته است تا فهرست تفصیلی تحقیقی روی آنها انجام گیرد .

۱۷ - کتابخانه حکیم محمد موسی امرتسری، ریلو - رود
(خیابان راه آهن) ، ۵۵ - لاهور .

مالک این کتابخانه حکیم حاج محمد موسی امرتسری است که از لحاظ فن پزشکی قدیم و نوع کارش شهرت ویژه دارد و ضمناً کتب و مقالات گوناگون در موضوع معارف اسلامی و ادب و طب نگاشته است . بعضی از کتابها در مطب او و بعضی در خانه اش انبار شده است . تقریباً چهار هزار مجلد کتاب چاپی و ۳۰۰ نسخه خطی دارد . اینک اسامی چند نسخه که در این کتابخانه دیدار کردم :

۱ - کلیات منیر لاهوری به خط نستعلیق خوش ، کتابت بسال ۱۰۵۴

ه ق . شامل :

جاوید بهار ، گلدسته منیر ، دستنبو و غزلیات و قصاید . این نسخه در اختیار مرحوم پیر غلام دستگیر نامی حاکی بوده است و نسخه یی است ارزنده و هنوز چاپ نشده است .

۲ - دلائل الخیرات با خط و کتابت زیبا .

۳ - کشف المحجوب هجویری .

۴ تحفة القادری تصنیف شاه الوالمعانی لاهوری کتابت ۱۱۹۸ ه ق . در

احوال و مناقب شیخ عبدالقادر گیلانی .

۵ - خلاصة المعارف سید آدم بنوری .

۶ - دستور الاطبا از هندو شاه فرشته .

۱۸ - کتابخانه دکتر سید محمد اکرم شاه (اکرام) ، دانشکده

خاورشناسی ، لاهور .

چند بار بمنزل آقای دکتر سید محمد اکرم شاه رقتم و از کتابخانه اش دیدن کردم . در حدود ۱۰۰۰ مجلد کتاب چاپی دارد ۹۵ درصد آنها فارسی

و ۷۰ درصد آنها چاپ ایران است . نسخه خطی در این کتابخانه ندیدم . دکتر اکرم شاه شاعری است آزاده و ادیبی است آگاه بزبان و ادب فارسی . تحقیقاتی در زبان ادب فارسی دارد از جمله :

۱ - اقبال در راه مولوی چاپ لاهور (رساله دکتری وی بوده) از طرف انجمن دوستی ایران و پاکستان منتشر شده است .

۲ - داده سخن تألیف سراج‌الدین علی آرزو ، چاپ لاهور ، از طرف اداره انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان منتشر شده است .

۳ - پروانه پندار (چاپ ایران) ، منظوم .

۴ - سکه عشق ، چاپ لاهور ، منظوم .

۴ - فارسی در پاکستان (زیر نظر و با اهتمام) .

۶ - تاج و تاجدار (زیر نظر و به اهتمام) .

۱۹ - کتابخانه رشید ، (سرهننگ دکتر خواجه عبدالرشید)

۱۵ ، خیابان علاءالدین ، لاهور .

مالک این کتابخانه آقای سرهننگ دکتر خواجه عبدالرشید است . محل کتابخانه در منزل او است که هم خانه و هم کتابخانه مهم و بزرگ است . جمعاً در حدود ۶۰۰۰ کتاب در این کتابخانه موجود است که به ترتیب تفکیک از این قرار است :

۱ - ۱۲۰ نسخه خطی فارسی و عربی .

۲ - ۲۰۰۰ مجلد چاپی فارسی و عربی .

۳ - ۱۵۰۰ مجلد چاپی انگلیسی .

۴ - ۲۰۰۰ مجلد چاپی اردو .

اینک اسامی چند نسخه خطی .

۱ - کنز السالکین ، کتابت ، ۱۲۰۲ هـ ق .

۲ - مثنوی مولوی ، کتابت ، ۱۰۵۴ هـ ق .

۳ - مجالس المؤمنین ، کتابت ، ۱۰۴۸ هـ ق .

۴ - دیوان برهمن (فارسی) ، چاپ شده در احمدآباد (گجرات

شرقی) .

۵ - دیوان واقف بتالوی لاهوری .

۶ - رقعات چند ربهان برهمن .

۷ - دیوان طالب آملی (منتخب) به خط شاعر خودش (بنا باظهار

سرهننگ عبدالرشید) .

۸ - مصباح الهدایه و مفتاح الکفایه تألیف عزالدین محسن بود علی

کامانی کتابت در حدود قرن ۹ هـ ق . در آغاز و انجام این نسخه یادداشت‌هایی

عرفانی و تاریخی به خط استاد جلال‌الدین همایی آمده است (بدون تاریخ) .

۹ - دبستان المذاهب ، خط تحریر و نستعلیق ، تقریباً قرن ۱۲ هـ ق .

۱۰ - دیوان بیدل .

۱۱ - شاهنامه فردوسی کاتب کربلا هیت گرگانی قمی ۱۲۵۴ ه ق .
سرهنگ دکتر خواجه عبد الرشید مدتی در ایران بوده است و نشان
درجه سوم همایون به فرمان شاهنشاه آریامهر دریافت کرده است و عین فرمان
را در قاپی زیبا روی ایوان مهمانخانه اش آویخته بود . وی دارای تألیف است و
تحقیقات گوناگون بزبان انگلیسی و فارسی دارد و احوال و آثار او در مجموعه‌یی
بنام کتابخانه رشید بقلم آقای دکتر یاسین رضوی چاپ شده است . اینک اسامی
چند از تألیفات وی :

- ۱ - تذکره شمراي پنجاب به فارسی که از طرف اقبال آکادمی بمناسبت
جشن تاجگذاری شاهنشاه آریامهر وشهبانو چاپ شده است .
- ۲ - معارف النفس (رموز تصوف) .
- ۳ - درباره طالب آملی .
- ۴ - معارف الآثار .
- ۵ - مقالات (در حدود ۵۰ مقاله) :

۲۰ - کتابخانه محمدیه مجدديه ، محله چمرنگان ، قصوری
ضلع لاهور .

این کتابخانه در ملکیت آقای سید ارشاد حسین شاه سجاده نشین مرحوم
مولانا محیی الدین شاه قصوری است . همکار همراه من در شناختن این
کتابخانه و آشنایی با آقای سید ارشاد حسین شاه ، آقای محمد اقبال مجددی
کتابشناسی آگاه و جوان و دانشمند در اداره تحقیقات تاریخی لاهور بود .
مولانا غلام محیی الدین قصوری از اجله علمای اسلام در عصر خود بوده و مدرسه
و مسجد و خانقاه و کتابخانه داشته است که همه آنها هم امر و نیز باقی و پای بر-
جا است . مزار او در گورستان قصور زیارتگاه پیروان و معتقدان اوست .
گورستان قصور يك منطقه وسیعی است و در آن آرامگاه‌های بسیاری از مشایخ
و اولیاء الله و معارف اسلامی از جمله : مولانا غلام دستگیر قصوری حنفی هاشمی
(متوفی ۱۳۱۵ ه ق) مؤلف تقدیس الوکیل ، قاسم شاه حنفی ، حافظ سید احمد
شاه قادری (متوفی ۱۳۴۵ ه ق) ، سید غلام حسین شاه (متوفی ۱۳۲۵ ه ق) ،
مولانا عبدالرسول (متوفی ۱۲۹۲ ه ق) مؤلف تحفه رسولیه به زبان فارسی و
دیگران . ۹۰ درصد نوشته مزارات بزبان فارسی و اشعار ماده تاریخ فارسی
است ، مثلا :

نکو نام داود قدسی سرشت بحکم خدادار دنیا بهشت

پی سال رحلت نوا سنج غیب بفرمود در بزم باغ بهشت (۱۳۸۳)

اما کتابخانه مجدديه مجدديه یا کتابخانه مولانا غلام محیی الدین قصوری

در حال حاضر بسته شده است و کرم و غبار و نم و خاک و بوی توجهی به جان آنها

افتاده است و تقریباً رو بنا بودی می رود . در حدود ۵۰۰۰ مجلد کتاب چاپی و ۶۰۰ نسخه خطی عربی و فارسی و پنجابی وارد و در این کتابخانه موجود است . هیچگونه فهرستی برای این کتابخانه تهیه نشده است و اصولاً نظم و ترتیبی ندارد و کتابهای چاپی و نسخه های خطی با هم آمیخته شده و در چند قفسه و درسه اطاق همانند خاشاک و چوب و سنگ روی هم انباشته شده اند و شاید ده سال باشد که دستی به آنها نرسیده باشد ، اینک اسامی چند نسخه خطی :

۱ - دره الناج لعمرة الدباج از محمود ملقب به قطب الدین شیرازی که در عهد فیلیشاه بن الملك سیف الدین رستم بن دباج تألیف شده کتابت در حدود قرن ۱۲ ه ق .

۲ - مجموعه دین المریدین از محمد جلال جلالی شاهی دربارۀ امیر سید محمد گیسو درازوشاه عالم .

۳ - خیر المجالس ملفوظات و اقوال شیخ نصیر الحق ، جامع آن حمید شاه قلندر ، کتابت ۱۱۲۱ ه ق .

۴ - اوراق پراکنده فارسی و عربی شامل اقوال شیخ بهاء الدین نقشبندی .
۵ - کتاب فقه عربی .

۶ - شرح موطاً از مولانا علی قاری .

۷ - خواجه عبیدالله ، تاریخ تألیف ۷۸۴ ه ق . کتابت تقریباً قرن ۱۰ ه ق .

۸ - مجموعه (فارسی) ۱ - رساله حلیه مبارکه از محمد هاشم تهنوی ،
۲ - تحذیر الاحوال مایورث الفقر والنسیان ، کتابت ۱۲۸۱ ه ق . ۳ - رساله مولانا عبدالرحیم در شرح سمرسید گیسو درازمنتخب از کتاب «اسمارالاسرار» ،
۴ - رساله در شرح ایات شیخ عبدالقادر جیلانی از محمد رفیع الدین ، کتابت ۱۲۲۲ ه ق .

۹ - عوارف المعارف از شیخ شهاب الدین سهروردی ، کتابت ۹۴۰ ه ق .

۱۰ - شرح وقایه ، کتابت ۹۵۲ ه ق .

۱۱ - کتاب الفقه (حنفی) (عربی) .

۱۲ - رشد المجالس فارسی تألیف موسی محمد الشنوارى افغانی .

۱۳ - تفسیر قرآن از شیخ نجم الدین کبری (عربی) .

۱۴ - منتهی الایجاز لکشف الاهیاز تألیف مولانا محمد باقر بن شرف -

الدین الحسینی لاهوری ، ۱۱۰۷ هـ ق .

۱۵ - مجموعه (فارسی و عربی) : ۱ - شجرهٔ نسب حضرت محمد «ص» نقل از طبقات الناصری و سیره النبی و عرایس القصص و جوامع الحکایات ،
۲ - بحر المذاهب تألیف عبدالوهاب الراجکبری ، ۳ - رساله در تحقیق المسائل
مهمه از شیخ حامد قاری ، ۴ - رد المنکرین از مولوی علی محمد حسین تلمیذ
حضرت مولوی یار محمد ملتانی ، و چند رسالهٔ دیگر .

۱۶ - شور جنون (مثنوی) سرودهٔ سرغازی متخلص به شهید . کاتب
محمد صالح ، کتابت ۱۲۴۹ هـ ق . در این کتاب چند مثنوی کوتاه است که
همهٔ آنها در جواب حکیم زلالی خوانساری سروده شده است : « اشک و آه »
در جواب حسن گلو سوز ، نالهٔ عشاق در جواب ذره و خورشید ، شعلهٔ دیدار در
جواب مثنوی دیگر .

۱۷ - اسرار الاولیاء ملفوظات یا اقوال بابا فرید الدین گنج شکر .
۱۸ - رساله البروره فی تجویز الاسماء المشهوره تألیف مولانا غلام
محیی الدین قصوری ، کاتب غلام نبی .

۱۹ - مکتوبات حضرت مجدد الف ثانی شیخ احمد سرهندی (به زبان
فارسی ۱۳۲۱ و ۱۳۲۰) این نسخه را مولانا غلام محیی الدین قصوری پیش شاخ
خود شیخ محمد قصوری و شاه علام علی دهلوی خوانده است .

۲۰ - مقامات مظهری شامل اقوال (ملفوظات) میرزا مظهر جان چانان
تألیف شاه غلامعلی دهلوی .

۲۱ - طب اکبر تألیف محمد اکبر ازانی ، کتابت ۱۱۵۵ هـ ق .

۲۲ - تدقیق النظر فی تحقیق النذر تألیف حاجی سمدالله لاهوری به ضمیمهٔ
این نسخه یک « رساله جفر » است .

۲۳ - کنز الهدایات کشف البدایات تألیف شیخ محمد باقر بن شرف
الدین العباس اللاهوری .

۲۴ - کلید التوحید تألیف سلطان باهولد باربد عرفا - وان ساکن
قلعهٔ شورکوت ، کتابت ۱۱۰۲ هـ ق . به ضمیمهٔ این نسخه رساله‌های فارسی
آخوند درویزه . کتابت ۱۲۱۲ هـ ق .

۲۵ - مجموعه : ترجیع بند و دیوان فرشته و دیگر رسائل فارسی در
موضوع عرفان و حکمت و دین .

- ۲۶ تذکرة الاولیاء (مؤلف ناشناخته) ، فارسی ، خوش خط مذهب و لوح دار ، تاریخ تألیف ۹۸۵ .
- ۲۷ - در المعارف تصنیف شاه احمد رأفت مجددی به ضمیمه ملفوظات غلامعلی دهلوی ، کاتب عبدالحکیم ، کتابت ۱۲۲۰ هـ ق .
- ۲۸ - شرح گلستان سعدی به عربی و رساله دیگر تألیف غلامحسین الدین کتابت ۱۲۲۵ هـ ق .
- ۲۹ - کتاب الفقه به خط و کتابت قدیم تقریباً قرن ۸ هـ ق .
- ۳۰ - تزکیة النفوس ترجمه طریقه محمدیه و سیره احمدیه .
- ۳۱ - قران السعدین منظوم از امیر خسرو .
- ۳۲ شرح عجایب القلوب .
- ۳۳ - تذکرة الاحیاء و تحفة الاصحاب تألیف عبدالحکیم بن الشمس -
- ۳۴ - فتوحات مکیه (ترجمه فارسی) .
- ۳۵ - نزهة الابرار فی سیر النبی المختار .
- ۳۶ - بستان فقیه ابواللیث .

بقیه از صفحه ۴۱۲

- تعبیر دختر رز که بارها در حافظ آمده است نیز اصل عربی دارد و در آن زبان به صورت « ابنة عنقود » و « ابنة الکرم » آمده است :
(ابن معتر)	علائی بصوت نامی و عود	والتیانی دم « ابنة عنقود »
(ابونواس)	صفحة الظلول بلاغة القدم	فاجعل صنعاتک « ابنة الکرم »
- خاقانی نیز این تعبیر را بصورت « بنت العنب » آورده است :
(خاقانی)	مرا سجده که بیت بنت العنب به	که از بیت ام القری می گریزم
	امشب می جام يك منی خواهم کرد	خود را به دور طل می غنی خواهم کرد
(خیام)	اول سه طلاق عقل و دین خواهم داد	پس دختر رز را به زنی خواهم کرد
	دوستان دختر رز تو به زمستوری کرد	شد سوی ، حسب و کار به دستوری کرد (حافظ ص ۹۵)
(حافظ ص ۳۲۳)	عروسی بس خوشی ای دختر رز	ولی که که سزاوار طلاقی -
	ساقیادپوانه ای چون من کجا در بر کنش	دختر رز را که نقد عقل کابین کرده اند (حافظ ص ۳۳۶)
	به نیم شب اگر آفتاب می طلبید می باید	ز روی دختر گل چهره ز نقاب انداز (حافظ ص ۱۷۸)
- و همچنین به صفحه های ۱۷۸ و ۱۵ و ۴۵ و ۹۰ و ۲۰۴ و ۳۶۷ حافظ زوینی نگاه کنید .
- چنانکه دیدیم منبع الهام حافظ در اینگونه تشبیهات بیشتر شاعران پیش از او یا معاصر او است از قبیل : رودکی ، منوچهری ، ظهیر ، خاقانی ، نظامی ، سعدی ، مولوی ، خواجه ، و سلمان و شاه نعمت الله ولی و حتی شاعران عربست .
- در این میان از این لحاظ شاید نظامی و خاقانی و ظهیر و خواجه و در او اثر بیشتری داشته اند .